

NOTE EPIGRAFICE

(Seria a IV-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

I. Inscripții de la Micia. 1. În iunie 1977, aflîndu-mă la săpăturile arheologice din castrul de la Micia, am descoperit, în curtea locuitorului Cioancă Virgil din satul Herepea (com. Vețel, jud. Hunedoara) un fragment de monument epigrafic (acum la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România) (fig. 1/1).

Este vorba de un bloc paralelipipedic din piatră de Uroiș (augit-andezit), avînd dimensiunile : $l = 0,63$, $l = 0,44$, gros. = $0,23$ m. Fragmentul păstrat face parte din jumătatea stîngă de sus a monumentului — așa cum reiese din prezența chenarului, pe laturile stîngă și de sus (martelat

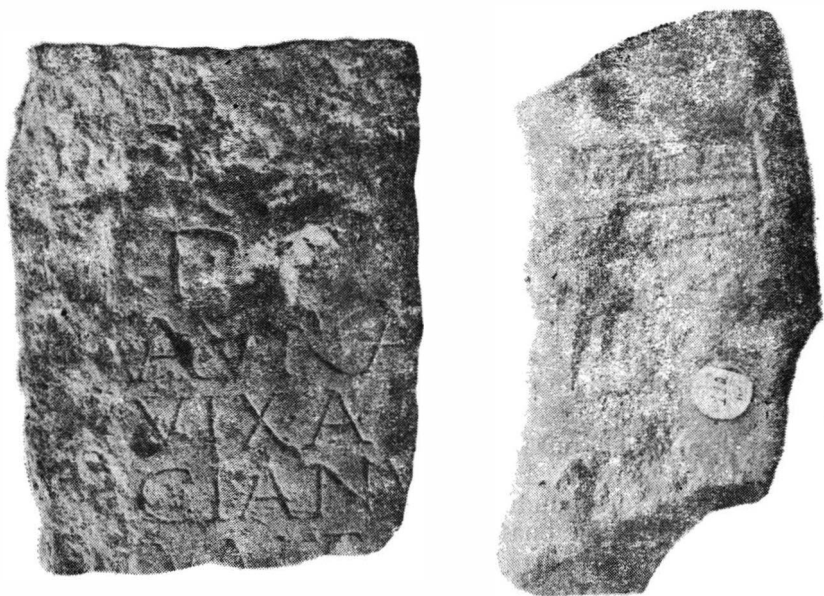

Fig. 1. 1 fragment de inscripție funerară de la Micia; 2 fragment de *mortarium* cu ștampilă de la Romula.

* Pentru seriile anterioare, vezi SCIV(A): 22, 1971, 1, p. 107—114; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398.

ulterior, în vederea reutilizării blocului ca material de construcție), și din conținutul inscripției (se păstrează începuturile rindurilor).

Inscripția este următoarea :

D
AVR·A...
VIX·AN...
CIANV...
VALER...
.....

Literele sînt înalte de 7,8 cm în r. 1, 7, 5 în r. 2 și 7 în r. 3—4. Unele sînt mai puțin distruse, altele aproape în întregime : ele se pot identifica în mod sigur datorită conținutului inscripției (astfel în r. 3 din *N* se mai păstrează piciorul și partea de sus a hastei stîngi; în r. 5, din ultima literă se observă capătul unei haste ce aparține, cum se va vedea mai departe, literei *R*).

După conținut, inscripția este de caracter funerar. După cît se păstrează, ea pare a fi ruptă dintr-un *titulus* ; est mai puțin probabil să provină din partea inferioară (cîmpul inscripției) unei stele funerare.

Consultînd bibliografia epigrafică a Miciei, am constatat că inscripția de față este identică de fapt cu aceea publicată în CIL, III, 1 387, cu indicația „Herepe rep. 1863 apud rusticum Mich. Szirb”¹. Inscripția fusese comunicată lui Th. Mommsen de Torma și Varadi :

D
AVR·AVGVS
VIX·AN III.
CIANVS
VALER

În r. 5, Varadi citea *VALE*... ; în CIL primele trei litere sînt redată întregi, *E* fără bara de jos, iar din *R* jumătatea superioară. Acum, jumătatea de jos a acestor litere este ruptă. De asemenea, lipsesc unele din literele păstrate în 1863 (desigur în urma fasonării laturii drepte, în vederea utilizării pietrei la o construcție).

Inscripția a fost pusă pentru un copil mort la vîrsta de trei ani. Cognomenul său poate fi *Augustianus*, *Augustilla*, *Augustinus*, *Augustio*, *Augustulus* sau un corespondent feminin². În r. 3—5 erau probabil numele părinților. Inscripția se poate completa astfel³ : *D(is) [M(anibus)] . Aur(elius) A«ugus»[tinus] vix(it) a«n»[n(os)] III » . [Aur(elius) Mar]cianus s » [pater et] Valer[ia mater filio inocentissimo] b(ene)m(erenti)? posuer(unt)]*.

¹ Locuitorul în a cărui curte am redescoperit inscripția este văr cu urmași direcți ai acestui Mihai Sirbu; deci inscripția a rămas în același loc timp de peste o sută de ani.

² CIL, III, p. 2 382 (indici); Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina* (Commentationes humanarum litterarum, XXXVI, 2), Helsinki, 1965, p. 316.

³ Literele dispărute după publicarea (în 1873) inscripției în CIL sînt redată între semnele * ..

După gentiliciul *Aurelius* purtat de defunct, inscripția datează din prima jumătate a secolului al III-lea.

2. În curtea unui locuitor din satul Vulceș (com. Veșel, jud. Hunedoara) a fost identificat un altar cu inscripție ⁴ adus, foarte probabil, din ruinele așezării romane de la Micla. Monumentul este lucrat din piatră nisipoasă, cu profile pe față și lateral. Dimensiuni: $\bar{i}$ = 0,57, $\bar{l}$ = 0,30, gros. = 0,20 m. Inscripția se citește cu ușurință, numai prima literă din r. 1 fiind mai ștearsă; în r. 3 ligatura $\Delta + E$ (fig. 2).

Fig. 2. Altar votiv de la Micla.

[P]LVTO
RVFVS
PRAEF(ectus)
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

La prima impresie, divinitatea căreia i se închină acest altar pare a fi *Pluto* (*Pluton*), zeul infernului. Acest zeu mai apare în Dacia, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apahida ⁵, dar sub numele de *Dis Pater* și alături de Proserpina. Oricum, în mod obișnuit, dedicația ar fi trebuit să stea în cazul dativ: *Plutoni*; de aceea înclinăm a crede că nu este vorba în această inscripție de zeul infernului.

⁴ Monumentul a fost identificat de colegul Liviu Mihai Petculescu în anul 1978 în curtea locuitoarei Pădurean Victoria din satul Vulceș, nr. 33. Același coleg a fotografiat plesa și ne-a pus la dispoziție clișeul în vederea publicării.

⁵ Kilo, 10, 1910, p. 501 și urm.; CIL, III, 7 656.

S-ar putea, astfel, ca divinitatea căreia i se pune această dedicație să fie mai degrabă *Plutus*, zeul grec al bogăției (Πλοῦτος), fiul Demetrei și al lui Iasion (la rindu-i fiu al lui Zeus și al Electrei)⁶. În acest caz, forma *Pluto*, un dativ, este la locul său.

În ceea ce privește dedicantul, *Rufus*, era comandantul uneia din unitățile staționate în castrul de la Micia⁷; el poate fi același cu un omonim care închină alte două altare, lui Liber Peter⁸ și lui Silvanus⁹. Faptul că altarul lui Silvanus a apărut printre ruinele templului zeilor mauri ar arăta eventual că *Rufus* era prefect al formației de mauri (*Mauri Miciensses, numerus Maurorum Miciensium*); dacă nu cumva este identic cu T. Ampius Ruf [...], prefectul cohorții II Commagenorum, autorul unei dedicații pentru Diana și Luna¹⁰.

Importanța deosebită a inscripției constă în faptul că este prima dedicație către zeul *Plutus* descoperită în Dacia — ilustrând, o dată mai mult, diversitatea panteonului religios al provinciei nord-dunărene.

II. Ștampile de mortaria. Notele ce urmează sint consacrate citorva ștampile de *mortaria* din Dacia¹¹. Ele au fost prezentate de curind în două din volumele culegerii *Inscripțiile Daciei Romane* (IDR), II și III (1), București, 1977. Reluarea unora dintre ele se impune deoarece publicații apărute între timp ajută la citirea unor ștampile rămase până de curind neclare¹².

3. IDR, II, 172 (Răcari): *HILEMO/AIN...D*; III (1), 268 (Tibiscum): *PHILEM.../MINNE...* De fapt, este vorba de aceeași ștampilă, fapt neremarcant de editorul ștampilei de la Tibiscum, deși piesa de la Răcari era publicată de un sfert de secol; în schimb, piesa de la Tibiscum a fost inedită până în 1977. Producătorul mai apare de câteva ori în Moesia Inferior: la Barboși-Galați, numele Φ *IAEMONOC* este scris repetat pe două rinduri (în r. 1 pozitiv, în r. 2 negativ)¹³; la Durostorum apare grafitul (†) *FILEMON ARETIO FEC(it)*¹⁴, iar o ștampilă cu conținut ase-

⁶ DA, s.v. *Plutos*.

⁷ Despre aceste trupe, recent: C. C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln-Bonn, 1977, p. 367—372.

⁸ C. Dalcoviciu, în *Dacia*, Cluj, 1969, p. 183, nr. 7.

⁹ Idem, *Sargetia*, 2, 1941, p. 121, nr. 2.

¹⁰ L. Mărghită, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—148; autorul completează cognomenul prefectului *RVF[inus]*. Este drept că pe platră pare a se mai vedea, deasupra rindului, partea de sus a unei haste, eventual a unui *I* în lăgătură cu *N*; de asemenea, spațiul rămas permite cu prisosință întregirea propusă de L. Mărghită.

¹¹ Despre *mortaria* în general: DA, s.v. *peltes*; CIL, X, p. 864; CIL, XIII (pars III, fasc. 1) p. 77; W. Deonna, *Anzeiger für schweizerische Altertumskunde*, 31, 1929, p. 18—19. Pentru descoperirile din Dacia, vezi Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 46—49; D. Tudor, *OR*, p. 83—85; Cloșca L. Băluță, *Apulum*, 15, 1977, p. 243—255; recent: C. C. Petolescu, *Inscriptions des mortaria de Dacia et Scythia Minor*, comunicare prezentată la seminarul internațional „Terra antiqua Balcanica” (Vellko Tîrnovo, R. P. Bulgaria; 25—30 septembrie 1979).

¹² Cu acest prilej facem rectificarea că inscripția publicată în IDR, II, 543, este un grafit pe o buză de vas obișnuit, nu de *mortarium*.

¹³ S. Sanie, I. T. Dragomir, Șelva Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190—191, nr. 4, fig. 1/5—6 și 2/6.

¹⁴ Gr. G. Tocilescu, AEM, 19, 1896, 1, p. 85, nr. 19; CIL, III, 14 215, 14 („stilo scripta in margine vasis”): *FILEMON ARETIO FEC.*

mănător la Oescus și Olbia¹⁵. Ștampile de tipul celor de la Răcari și Tibiscum se cunosc încă de la Novae¹⁶ și Olbia¹⁷; din păcate, partea finală a numelor nu este clară¹⁸.

4. IDR, II, 304 (Sucidava): ...EDTI... / ...ML... (litere inverse); citim acum: [TH]EOTI/MVS. Această ștampilă este identică cu alta, tot de la Sucidava (IDR, II, 302, desenul din dreapta sus).

5. IDR, II, 472 (Romula: TIMOOI / I?79AV¹⁹, ștampilă dezlegată de Cloșca L. Băluță, pe baza unor exemplare mai bine conservate de la Apulum²⁰: OL. DOMITI/EVARESTI.

Acest producător mai este atestat în Dacia Superior la Ilișua²¹, iar în Dobrogea la Ostrov²².

Aceluiași ceramist îi aparțin alte două ștampile din Oltenia:

— IDR, II, 303 (Sucidava: VA... / OM... După părerea noastră, este o imitație după ștampila anterioară. Imitatorul a copiat de pe vas și a gravat aidoma pe tiparul său literele, în cazul de față NO și AV, la fel și rămurica depărțitoare; dar a inversat rindurile, astfel că la imprimare literele VA au apărut în r. 1, iar ON în r. 2. Imitarea s-a realizat într-un atelier local, de către un ceramist care nu a înțeles sensul inscripției.

— IDR, II, 467 (Romula): ALTIN.../OTI...AV... este de fapt [D]ONITIA/[E]VA[RE]STO; literele sînt imprimate pozitiv²³ (fig. 1/2).

Pe baza acestei din urmă ștampile, se poate restabili conținutul real al inscripției: OL. DONITIA/EVARESTO. Este de greu de stabilit raportul dintre numele din cele două rinduri; eventual am putea înțelege Ol(audii) Domitia(ni) / Evaresto, „făcut de Evarestus, (scalv ?) al lui Claudius Domitianus”. De la Ampelum²⁴ și Durostorum²⁵ se cunosc *mortaria* cu ștampila Alexander Do/mitiani fecit; ar putea fi vorba de același patron, iar Alexander și Evarestus sclavii sau lucrătorii săi.

6. IDR, II, 630 (Jidava): HEOTAM/IEEEANI (litere inverse). Dar o ștampilă identică întîlnim la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 12 639): THEOYIIN/STEFANI (noi am transcris-o cu litere pozitive); în r. 1 al acesteia a fost deja recunoscut numele Theotimus²⁶. Această

¹⁵ A. Frova, Izvestija Sofla, 17, 1950, p. 55: FILEMON ARETIO FEC; E. M. Staerman, Kratkie soobșcenie, 36, 1951, p. 48 (cf. S. Sanle și colab., loc cit.): PHILEMO[n]/[A]PETIO FE[c(it)].

¹⁶ Plesa am remarcat-o în expoziția șantierului arheologic Novae (Inv. 648; ... LEM ... / ... NNE ...), cu ocazia vizitei organizate pentru participanții la „Terra antiqua Balcanica” (27 septembrie 1979).

¹⁷ E. M. Staerman, loc. cit.

¹⁸ Se pare că ștampila de la Olbia era întreagă; dar editorul (E.M. Staerman) nu o transcrie, ci doar o comentează.

¹⁹ Un fragment cu cîteva litere a apărut și la Slăveni: Gh. Popilian, op. cit., p. 49 și pl. XVII (ștampila din mijloc); cf. Cloșca L. Băluță, op. cit., p. 249—250, nota 15.

²⁰ Apulum, 15, 1977, p. 249—252.

²¹ CIL, III, 8 077, 2 b. Cf. V. Christescu, Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929, p. 69.

²² V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2; cf. Cloșca L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 249 și nota 15, p. 252 și nota 19 (care îl identifică cu cel de la Apulum; vezi nota 20).

²³ În IDR, II, 467, dintr-o eroare tipografică, clișeu a fost copiat invers.

²⁴ Apulum, 15, 1977, p. 245—247, nr. 1, fig. 1.

²⁵ V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 335, nr. 4.

²⁶ Cloșca L. Băluță, op. cit., p. 245, nota 8: „plerdută, neinterpretată de Mommsen, pe care am atribuit-o eventual lui THEOTIMVS, într-o variantă necunoscută”.

ștampilă este imprimată și pe un fragment de buză de *mortarium* de la Slăveni ²⁷; întreagă, ea se citește pe un *mortarium* de la Pavlikeni (Moesia Inferior ²⁸: *THEOTIMI/STEFANI*.

Theotimus mai apare pe ștampile de la Romula și Sucidava ²⁹, precum și la Apulum ³⁰; în total, patru variante. Celălalt nume, *Stefanus*, mai este cunoscut printr-o ștampilă de la Romula: *STEF/ANOV* (IDR, II, 470) (numele, la genitiv, urmează regulile declinării grecești, deși este scris cu litere latine; *PH* este redat ca *F*, iar terminația *-OV* apare *OV*).

7. IDR, III (1), 267 (Tibiscum): *AVGVSTA[1...]/...M...C...* Editorul acestei piese și al celei de mai sus, nr. 3, tot de la Tibiscum, notează: „Piese de ceramică de mai sus nr. 267 și 268 pot fi obiecte de import în Dacia, întrucât vor fi identificate în alte provincii (de unde să fi fost aduse aici); totodată admitem puțința ca ele să fi fost produse în vreun atelier local din Tibiscum sau alt centru de olărie din Dacia” ³¹.

Față de această observație superficială, remarcăm existența unei alte ștampile la Wels (CIL, III, 14 371, 1): */. NVMIC AVGVSTAL*. De asemenea, la Novae (Moesia Inferior) s-a descoperit ștampilă: *BRVTTI[DI]/[A]VGVSTA[LIS]* ³². Ar rezulta că *Augustalis* era patronul atelierului iar *Nimicus* și *Beutidius* sclavi sau lucrători în aceste ateliere. Un *AVGVST* mai apare la Autun ³³, dar nu putem ști dacă este vorba de același producător.

NOTES EPIGRAPHIQUES (IV)

RÉSUMÉ

I. Inscriptions de *Micia* (*Dacia Superior*):

1. Inscription funéraire, disparue depuis la publication (CIL, III, 1 387); retrouvée en 1977 (aujourd'hui à Bucarest, au Musée National d'Histoire): *D(is) [M(anibus)]*. *Aur(elius) A«ugus»[tinus?]/vix(it) a«n»(nis) «III»*. *Aur(elius) [Mar]/cianu«s», [pater et]/Valer[ia] mater.....*

2. Inscription votive: *[P]luto. Rufus, praef(ectus), v(otum), s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

II. *Mortaria* estampillés. Rectifications à IDR (*Inscriptiones Daciae Romanae*, II et III/1, Bucarest, 1977).

²⁷ Un fragment cu ștampilă aceluși producător s-a descoperit și la Slăveni; am identificat-o ca atare în ziua de 3 noiembrie 1979 în Muzeul Olteniei, Craiova (cu permisiunea lui Gh. Popilian).

²⁸ Identificată de mine în muzeul șantierului arheologic Pavlikeni (R. P. Bulgaria), în ziua de 26 septembrie 1979 (vezi nota 16).

²⁹ IDR, II, 302, 471; vezi și mai sus, nr. 4.

³⁰ C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 247–249, nr. 1–2, fig. 2–3.

³¹ IDR, III (1), p. 232.

³² *Izvestija Sofiia*, 32, 1970, p. 58, fig. 6, unde se face și observația: „Bruttidius Augustalis a fost cel mai cunoscut *officinator* din *figlinae Oceanae Minoris* ale împăratului Hadrian”; dar trimiterea se face la ștampile tegulare (pentru acestea, cf. recent *Lateres signati Ostienses*, Roma, 1978, nr. 353–361).

³³ CIL, XIII, 10 006, 15.

3. IDR, II, 172 (Răcari): *[P]HILEMO[nis?] / MIN[ne]D*; IDR, III (1), 268 (Tibiscum): *PHILEM[onis]/MINNE...* Le céramiste est attesté aussi à Novae et Olbia (voir les notes 16 et 17).

4. IDR, II, 304 (Sucidava): *[TH]EOTI/MVS*.

5. IDR, II, 303 (Sucidava), 467 et 472 (Romula): variantes de l'estampille *CL. DONITIA/EVARESTO*.

6. IDR, II, 630 (Jidava): *[T]HEOTIM[I]/STEFANI* (voir aussi les notes 27–28; CIL, III, 12 639).

7. IDR, III (1), 267 (Tibiscum): *AVGVSTA[l.....]/[Nu]M[i]C...* (voir aussi les notes 21–33; CIL, III, 14 371, 1).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. 1 fragment d'une inscription funéraire de Micia; 2 fragment d'un *mortarium* estampillé de Romula.

Fig. 2. Autel votif de Micia.

